

ADNAN KADRIĆ
ALEN KALAJDŽIJA

O JEZIČKIM OSOBITOSTIMA PRIJEVODNE ALHAMIJADO LITERATURE U KONTEKSTU PREPORODNOG PROSVJETITELJSTVA DRUGE POLOVINE 19. STOLJEĆA

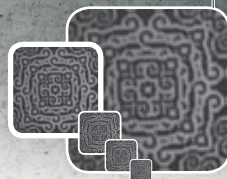
Sažetak: U radu se upućuje na najtipičnije jezičko-stilske karakteristike prijevodne alhamijado literature kao produkta narodnog preporodnog prosvjetiteljstva koji se u drugoj polovini 19. st. u Bosni počinje širiti pod utjecajem društvenih promjena i političkih reformi u Osmanskom carstvu. Cilj rada jeste u tome da pokaže kako je prijevodna literatura vršila svojevrstne utjecaje na jezičku, kulturnu, vjersku i nacionalnu identifikaciju, posebno kod Bošnjaka muslimana, te da pokaže kako najvažniji spomenici ovoga karaktera nisu jednako djelovali na navedene aspekte društvenog života. Također, rad pokazuje kako je jedna vrsta prijevodne literature, s jezičkog stanovišta posmatrano, svoje temelje nalazila u narodnom izrazu, pri čemu je namjena takvih djela od krucijalne važnosti za samo jezičko profiliranje i razvoj jezičkog izraza uopće, dok je druga svoj oslonac pronalazila u tekstovima koji su bili namijenjeni užim krugovima obrazovanih stručnjaka koji su se zanimali za fenomen interlinearnog prevođenja i priređivanja različitih djela i udžbeničke literature od perioda tanzimata pa sve do prvih desetljeća 20. stoljeća. Posebno treba naglasiti važnu činjenicu: jezik interlinearnih prijevoda sam po sebi, zbog svoje funkcije, sintaksički je oneobičen, a zaključci o arhaičnosti takvih tekstova i njihovu hipotetičkom nastanku u ranijim stoljećima nisu održivi na primjeru većine takvih djela.

Ključne riječi: alhamijado književnost, bosanski jezik, prevođenje, mevlud, interlinearni prijevodi, Salih Gašević, Junus Remzi Stovro, Halil Hrlje, Ibrahim Berbić.

1. Uvodne napomene

Poznato je da 19. st. na balkanskim prostorima označava period burnih povijesnih mijena, koje se nužno odražavaju na pisane tekstove, bilo da se radi o književnim tekstovima ili tekstovima koji se općenito bave kulturnom poviješću ili kulturološkim identitetom. Budući da teorija prevođenja u 19. st. nije bila posebno razvijena, te da se prijevod pisao za šire čitateljstvo, jezik prijevodne bosanske alhamijado literature pokazuje nekolike tipičnije jezičke karakteristike. Na jednoj strani, tu je nezaobilazan utjecaj sintakse jezika s kojeg se prevodi, što je u većini slučajeva podrazumijevalo utjecaj nekog tzv. orijentalnog jezika, prije svega tadašnjeg osmanskog turskog pisanog jezičkog izraza. S druge strane, autori u tekst nastoje unijeti i što više elemenata narodnoga govora, nerijetko posežući za svojim individualnim osjećajem za organski idiom, ali istovremeno tražeći i one jezičke obrasce koji se pojavljuju kao općeprihvaćeni trend u književnojezičkom stvaralaštvu na bosanskom jeziku, nastajući već nekoliko stoljeća u tzv. alhamijado diskursu, od kojih se u tekstovima pisanim na tlu Bosne osjeća snažan utjecaj ikavizacije, posebno razvijene u starijem periodu, odnjegovan kroz ikavski manir te posebnu formu književnojezičke koine. Treća karakteristika prijevodnih tekstova bilo bi pitanje leksičkih slojeva, gdje se može nazrijeti opća konstatacija da je fond preuzetih orijentalizama, tačnije osmanizama, zavisio od vrste i namjene teksta: ako je tekst namijenjen za neke uže vjerske potrebe ili ako je pisan u duhu moralističko-didaktičkih tekstova, tekst je bio pretrpan knjiškim orijentalizmima, a ako je pak imao upotrebu izvan religijskog konteksta, on je u znatnijoj mjeri bio rasterećen utjecaja osmanizama iz domene religijskog registra. Zbog navedenog, u nekim tekstovima dolazi do zanimljivih pojava stilističke „raspolućenosti” hibridnog jezika prevedenih djela u prvoj verziji teksta, ili do naknadne autorske stilizacije teksta, dok se u nekim tekstovima može uočiti konstruktivnija metoda prevođenja koja je bila u skladu s potrebama samog prijevoda teksta u odnosu na njegovu upotrebu. Može se reći da su neki autori bili pod pritiskom doslovnog prevođenja, ne

shvatajući u tom trenutku potrebu i nužnost da se tekst prilagodi mogućnostima jezika na koji se prevodi. Takav stav autora može se shvatiti i kao pokušaj da se izvorni tekst stručno ne „oskrnavi” zbog prevođenja, imajući u vidu činjenicu da su neka od prevođenih djela bila klasična djela osmanske divanske književnosti, a nije potrebno posebno isticati važnost formalnih obrazaca u artikuliranju poetskih djela divanske književnosti, zbog čega su prevodioci bili pod izrazitim pritiskom. Ako se pri tome ima u vidu i to da autori u 19. st. nekada posredno prevode s izvornog jezika, kao npr. što je slučaj s poemom *Kasidei-burda*, koja je na bosanski jezik prevođena s turskog, iako je njezin original na arapskom, ili npr. *Đulistan*, koji je izvorno na pisan na perzijskom, a prema dostupnim podacima prevodilac na bosanski jezik služio se turskim prijevodom, onda se jasno može vidjeti slojevitost prevođenja koja je bitno utjecala na konačnu stilizaciju teksta. Postoje, međutim, i autori koji prijevod teksta nastoje kontekstualizirati s obzirom na njegovu širu upotrebu i postojeću tradiciju. Od autora koje smo odabrali za primjere analize u našem radu posebno mjesto zauzimaju Salih Gašević, Halil Hrle, Junus Remzi Stovro i Ibrahim Berbić. Među njima, posebno mjesto u skupini u kojoj se mnogo pažnje posvećuje doslovnom prevođenju i koji su pod velikim utjecajem izvornog teksta pripada Stovri, donekle Hrli, dok Gašević spada u skupinu kojoj se tekst prilagođava široj upotrebi i čiji utjecaj prijevoda uglavnom ne remeti ustaljeni sintaksički i leksički sloj, inače poprilično prilagođen duhu narodnog jezika.¹ Berbićevo djelo bilo bi „na pola puta” između navedenih koncepcija. Dakako, u radu se osvrćemo i na ranije primjere interlinearnih prijevoda alhamijado tekstova, gdje su južnoslavenski jezici bili sastavni dio teksta, kako bismo skrenuli pažnju na neke ishitrene pogreške u analizi jezika spomenutih djela, a posebno

¹ Iz današnje perspektive možda je teže donijeti sud o Gaševiću *Mevludu* pošto je on manje-više poznat u tradiciji izvođenja mevludskih svečanosti, tačnije, tekst je poznat i teško je iz aktualne vizure konkretnije odrediti njegovu „čitljivost” i „prohodnost” kroz tekst. Možda bi neutralniji pristup mogao ponuditi neko ko ne dolazi iz bošnjačke muslimanske tradicije u davanju odgovara na ovo pitanje, ali bi bilo očito da je takvima taj tekst ipak hermeneutičniji od nekih drugih, kako zbog svoje tematike, tako i zbog njegove arhaičnosti i leksičke bremenitosti orijentalizmima.

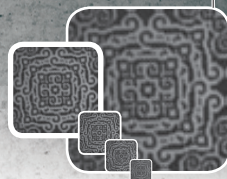
prilikom donošenja općenitih zaključaka o njima na osnovu „jezika prijevoda”.

2. Prijevodna alhamijado literatura u 19. st. u kontekstu preporodnog prosvjetiteljstva

Prvi snažni utjecaji narodnog izraza u alhamijado poeziji zapažaju se već u poeziji Mehmeda Erdeljca² u 16. st., potom u nekoliko pjesama Muhameda Hevaija Uskufija (1599*–1651) u prvoj polovini 17. st., te u mostarskoj pjesmi „A ja pođoh i povedoh konja na vodu” (1651?) pa nakon toga u zbirci (divanu) pjesama Hasana Kaimije (1625–1691) sredinom i u drugoj polovini 17. st. Alhamijado pjesme bilježi i Mula Mustafa Bašeskija (1731–1809), ali i njegov sin Mustafa Firakija (1775–1827) u svojim ljetopisnim djelima. Pjesme na narodnom jeziku pisao je i Abdurahman Sirrija (1785–1847). Abdulvehab Ilhamija Žepčak (1773–1821) u svojoj pjesmi „Čudan zeman nastade”, a posebno stihovima „Turčin nema amela / pravda krivdu zamela” iskazuje nezadovoljstvo muslimana Bošnjaka prema osmanskoj politici na Balkanu, na sličan način kao što se to pokazuje u poeziji Bošnjaka na osmanskome jeziku prilikom pobune Husein-kapetana Gradašćevića 1831. do 1832. kada je s teritorije Bosanskog sandžaka istjerao Turke, da bi uslijedio i tzv. anti-bošnjački ciklus pjesama na turskom jeziku u kojima se kritiziraju Gradašćević i ostali Bošnjaci muslimani: pri čemu se koriste vrlo oštrim riječima i kvalifikacijama.³ Slijedi

² U nastavku se navode samo neki autori koji ilustriraju situaciju u vezi s pjesničkim kontinuitetom na bosanskom jeziku, iako je njihov stvarni broj veći.

³ Up. npr. jednu narodnu pjesmu na turskom jeziku u kojoj se pjeva o slamanju bošnjačke vojske u vrijeme Gradašćevićeva nastojanja da se zadobije ograničena samostalnost u okvirima Osmanskog carstva: „Jedna grupa pobunjenika u Bosni, u Rumeliji / Pojavi se, jer se nisu bojali Boga. / (...) / A iz Bosne Husein-kapetan lično / Krenu da stigne na Prištinu / Stanovništvo grada u bijeg natjera / Do neba se čula tuga i plač. / (...) / Niko od glupih Bošnjaka ne ostade, propadoše / Oni što se spasiše u Banjskoj se smjestiše (...)” (Nametak 1976: 391–392).

krvavi obračun i odmazda nad sljedbenicima ideje autonomije Bosne u okviru Carstva, što je, svakako, moralo ostaviti snažnog traga na svijest lokalnih ljudi. Nakon toga dolaze tanzimatske reforme, odnosno krupne promjene u Carstvu, osobito u sferi javnog života. Muslimani i nemuslimani proporcionalno su zastupljeni u Saboru Bosanskog vilajeta, a u brojnim mjestima, osobito pograničnim, u organima vlasti na lokalnom nivou predstavljali su često i većinu. Druga važna promjena bila je promjena u školstvu: kad se otvaraju državne škole na lokalnim jezicima, što je predstavljalo pravu društveno-kulturološku revoluciju. Dok su se nemuslimani često koristili nekim priručnicima iz susjednih oblasti, muslimani Bošnjaci morali su sami sastavljati udžbenike za nastavu, ili se čak i vrlo intenzivno boriti za upotrebu narodnog jezika u ruždijama.⁴ Zbog toga je došlo do popularizacije pedagoško-didaktičkih sadržaja unutar udžbenika u školskom sistemu. Tada se posebno počinje njegovati bilježenje i prepisivanje tzv. alhamijado pedagoško-didaktičkih pjesama, koje postaju dominantna sadržajno-tematska pjesnička vrsta, zbog koje će se kasnije i dati svojevrjne negativne kritičke opservacije vezane za umjetničku vrijednost ovih pjesama.⁵

Ono što je vrlo važno spomenuti jeste i činjenica da je reforma arebice u alhamijado literaturi bila inicirana općim tokovima i reformama arebice u Carstvu u drugoj polovini 19. st., te da je reforma grafije, kao takve, bila podstaknuta sve većom potrebom u školstvu i širenjem pismenosti na šire slojeve stanovništva. Prosvjetiteljstvo u Carstvu inicirano je reformama u školstvu i novim zakonima koji su se morali sprovesti i na planu jezika. Budući da se nastava u Bosanskom vilajetu, koji je tada bio sastavni dio Osmanskog carstva, morala držati na lokalnom jeziku stanovništva, logično je zašto je

⁴ Može se navesti izrazito zalaganje Omer-ef. Hazima Hume za uvođenje bosanskog jezika u škole zbog čega on piše vjeronaučno djelo *Sehletul-vusul* (štampano 1875. u Istanbulu), a u sklopu kojeg daje i tri preporuke za štampanje na domaćem jeziku (up. više Humo 2010: 8). Humo je bio samo jedan u nizu autora koji su se značajno založili oko navedenog poduhvata.

⁵ No, i pored te činjenice, te pjesme predstavljaju važan izvor za filološka istraživanja i praćenja razvoja bosanskog jezika u 19. st.

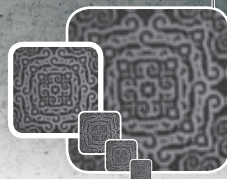

dolazilo do reforme arebice i logično je zašto se ta reforma javljala u određenim krugovima. Onaj dio bošnjačke inteligencije koji se istovremeno u državnim školama obrazovao i na arebici i na ćirilici, uglavnom je čitao štampu na ćirilici, a arebicom se služio u samo određenim situacijama.

Dolaskom austrougarske vlasti, ćirilica i arebica nisu više bile popularna pisma tako da se jedan dio bošnjačkomuslimanske inteligencije odlučio za forsiranje latiničnog pisma. U takvim okolnostima prvo su otvarane škole za obuku „muslimanskih učitelja” koji su trebali naučiti latinicu, a potom i učiteljske i druge škole koje su radile prema vladinim programima. Međutim, i tada neki autori još uvijek pišu na orijentalnim jezicima, ili na bosanskom jeziku a arapskim pismom. U službenoj administraciji u nekim muslimanskim konfesionalnim institucijama nastavilo se s tradicijom štampanja „alhamijado literature” ili dopisa pisanih arebicom a na bosanskom jeziku.

U to vrijeme otvara se štamparija u Sarajevu, gdje se štampaju listovi *Bosna*, *Bosanski vjestnik*, *Sarajevski cvjetnik* i kasnije *Neretva*. Urednik *Sarajevskog cvjetnika* M. Š. Kurtćehajić većinu vijesti prevodi s osmanskog, a vijesti iz inostranstva (izvan Carstva) preuzimaju se iz francuskih časopisa, najčešće posredstvom osmanskog jezika. Službeni jezik listova Vlade Bosanskog vilajeta koji su izlazili u Vilajetskoj štampariji od 1866. do 1878. godine bio je bosanski jezik. Jezik u njima vrlo je privlačan, narodni jezik, bez posebnih sintaksičkih kalkova iz osmanskog jezika koji bi remetili sintaksu i temeljne stilske osobitosti „njegovanog” narodnog izraza. Spomenuti listovi, sa stanovišta historije narodnog, tada zvaničnog bosanskog jezika u službenim novinama u Bosanskom vilajetu, predstavljaju nedovoljno istraženi izvor za proučavanje narodnog idioma od druge polovine 19. st. do 1878. godine, odnosno do dolaska austrougarske vlasti.⁶ Sintetizirajući neka dosadašnja saznanja o jeziku štampe u Bosni i Hercegovini u 19. st., H. Kuna (1991: 40) ističe neke opće karak-

⁶ U novije vrijeme objavljena je monografija (Solak 2014) u vezi s pitanjima rasprava o jeziku u tadašnjim bh. časopisima koja daje jedan novi pogled na datu tematiku.

teristike jezičkog izraza, koji je ovisio od toga da *Bosanski prijatelj*, *Bosanski vjestnik* i *Sarajevski cvjetnik* reflektiraju:

„prvobitni model standardnojezičkog izraza jedne nacije na tlu Bosne i Hercegovine, sadržavajući u sebi nataloženi balast svoje posebne nacionalne književnojezičke tradicije, kao i prisustvo modernih nacionalnih opredjeljenja. (...) Bosna kao zvanični list po svom profilu predstavlja, de facto, administrativno-pravni stil Bosanskog vilajeta, iako je list političko-informativni... (...) i ovaj list, u stvari, reprezentira vukovsku standardnojezičku struju, mada zbog prirode tekstova sa nešto jačim slojem turcizama.”

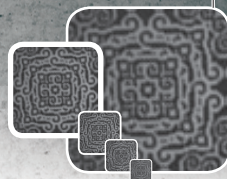
Dakako, ovaj stav Herte Kune jeste posljedica pretpostavke o utjecaju vukovske standardnojezičke struje, što je zapravo svojevrsna kontradikcija, posebno ako se zna da je Vuk uzeo osnovu za svoj idiom iz govora Hercegovine. U Bosni nije bilo nikakve borbe i suprotstavljanja narodnog idioma nekakvom crkvenoslavenskom idiomu, a čak je i crkvena hijerarhija bila vezana za Carigrad, pa u državnim tijelima Bosanskog vilajeta nije bilo nikakve potrebe da se slijedi nekakva Vukova hipotetička težnja ka standardizaciji na novim osnovama. Poznavaooci historije Bosanskog vilajeta ne poznaju takvu vrstu „sukoba”. Autori su se u općoj komunikaciji naprosto služili narodnim idiomom, o čemu svjedoči jezik službenih glasila ali i tekstovi alhamijado pjesama na narodnom jeziku, uključujući i prijevodnu literaturu namijenjenu širim slojevima stanovništva. Dakle, princip upotrebe narodnog govora u Bosni u pisanim tekstovima, analizirajući pisane alhamijado tekstove narodnih pjesama, znatno je stariji od Vuka, a upotreba narodnog govora nije imala opoziciju u hipotetički postojećim crkvenim krugovima. U tom smislu, proučavanje jezika „prijevodne literature”, makar se ona oslanjala na srednjovjekovne prijevode i diplomatsku prepisku iz ranijeg perioda, uključujući i različite jezičkostilske interferencije, uvijek se nužno veže za upotrebu takvih tekstova u sasvim određenom društvenom kontekstu, kao i za namjenu takvih tekstova širim ili užim čitateljskim slojevima.

Može se zapaziti i svojevrsna polarizacija između onoga što se u jeziku počelo standardizirati, osobito s otvaranjem Vilajetske štamparije u Sarajevu 1866, za što se najčešće i govori o počecima standardizacije u Bosni (Šator 2004), s onim što je ostalo kao književnojezičko naslijeđe bosanskog jezika, kao posebno rezerviran fond književnog jezika, što potvrđuju manje-više svi poetski tekstovi alhamijado diskursa iz tog perioda – izuzev pjesama nastalih pod utjecajem usmenog epskog diskursa – u kojima preovladava specifična leksika i sintaksa. Jezik koji se razvija u glasilima šire je kulturološke dimenzije i bliži je narodnom izrazu i duhu. Za našu temu važan je fenomen tzv. prijevodne alhamijado literature s orijentalnih na bosanski jezik u preporodno-prosvjetiteljskom periodu u razvoju pismenosti u Bosanskom vilajetu od sredine 19. st. Što se tiče alhamijado literature, u tom periodu posebno se intenzivira prevođenje djela tzv. vjerske književnosti na bosanski jezik, a zatim njihova popularizacija. Prijevodi s drugih na bosanski jezik datirani su i u vremenu prije pojave prosvjetiteljskih ideja. Neki od takvih sačuvanih prijevoda sežu i u sredinu XVIII st., kakav je slučaj sa *Šejtannamom*, proznom djelom koje je nastalo na arapskom, a na bosanski je prevedeno s turskog jezika, što je, prema mišljenju Mehmeda Handžića, preveo sarajevski učenjak Mehmed Razi Velihodžić (Nametak 1981: 315).⁷ Također, jedan od najpoznatijih primjera takve prijevodne vrste literature jesu stihovane priče o poslanicima u prijevodu Trebinjca Muhameda Rušdija⁸ (1825–1903). Prijevodna djelatnost na bosanskom jeziku vjerovatno je bila najzastupljenija u vjerskom udžbeniku, poznatijem pod imenom *Bergivi / Birgivi / Birkevi*, posebno intenziviranom posredstvom vjerskih i kulturnih strujanja u Osmanskom carstvu od 17. st. (Filan 2014), za koji se pouzdano zna da je imao veliki broj rukopisnih arabičkih prijepisa u Bosni, koji se i danas čuvaju u bibliotekama, a ne treba se gubiti iz vida i *Mevlud* u prijevodu Sali-

⁷ Zbog same problematike, ovdje se ne uključuju rječničko-glosatorska djela, od kojih je do danas sačuvan nezanemariv broj.

⁸ Za buduća istraživanja mogla bi značajnije biti istražena veza stare bosanske *Aleksandride* s pričama koje daje Muhamed Rušdi o Aleksandru Zulkarneju.

ha Gaševića (1850–1899) iz Nikšića.⁹ Ideja prevođenja djela u Bosni će biti prisutna i nakon prestanka djelovanja prosvjetiteljskih ideja. Osim toga, službenim uvođenjem maternjeg jezika u obrazovni sistem, dolazi i do pojave interlinearnih ili tzv. uporednih prijevoda klasičnih djela s orijentalnih na bosanski jezik. Stočanin Halil Hrle daje prijevod *Kaside-i burde* na bosanskom, uporedo s tekstom na arapskom. Takav slučaj bilježimo čak i u austrougarskom periodu kada Junus Remzi Stovro daje interlinearno na perzijskom, turskom jeziku i bosanskom tekst Sadijeva *Đulistana* (Trako 1976: 369–381). Sličan postupak interlinearnog navođenja na jeziku izvorniku i jeziku na koji se prevodi nalazimo i u nešto mlađim tekstovima, kao što je to slučaj s prijevodom Kur’ana hafiza Sejjida Zenunovića s početka 20. st. (Nakičević 1996).

3. Vrste alhamijado prijevoda: prevodioci i/ili autori

Kada se pogledaju različiti tekstovi koji su rezultat tzv. prijevodne narodne „alhamijado” prosvjetiteljske literature, uočava se izuzetno velika stilaska raznolikost i jezička razuđenost tih prijevoda. Koji su zapravo razlozi takve raznolikosti, posebna je tema za detaljnija istraživanja. No, vrijedi spomenuti neke opće tendencije koje ukazuju na neke od razloga takve raznolikosti. Prvo, tekstovi koji su nastali kao neka vrsta slobodnijeg prijevoda, s većom prevodilačkom slobodom ili prepjeva, sintaksički su bliži duhu narodnog jezika od tzv. interlinearnih prijevoda. Razlog tome svakako jeste i sama pjesnička sloboda pri produciranju navedenih prijevoda koja je usko vezana za samu namjenu tih tekstova, a ona se odnosila na širu narodnu upotrebu pa je u skladu s tim i sam jezički izraz prilagođavan duhu

⁹ Postoje određena sporenja u vezi s tačnom godinom rođenja ovog autora, pri čemu se navodi i 1851. kao godina njegova rođenja, što ustvari odgovara 1268. god. po H. (Agović 2014)

narodnog jezičkog izraza.¹⁰ Drugo, tekstovi nastali kao interlinearni prijevodi uglavnom su pripremani za potrebe pedagoško-didaktičke naravi i uglavnom pri nastavi stranog jezika, ili u situacijama kad je važan istovremeno i tekst prijevoda i tekst originala (radi lakšeg upoređivanja prijevoda s originalom). Dakako, pored tih dviju osnovnih vrsta prijevoda javljaju se i različite podvrste prijevoda koje su uglavnom između ovdje osnovne vrste, a primjer takve jezičke koncepcije lijepo reprezentira dvojezična gramatika Ibrahima Berbića.

3.1. Slobodni prijevodi i/ili prepjevi

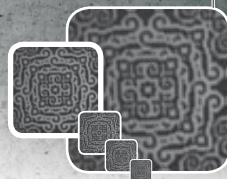
3.1.1. *Mevlud* Saliha Gaševića

U alhamijado vjerskoj pripovjednoj poeziji vrlo je zanimljiva pojava prijevoda *Mevluda* (Spjeva o rođenju Poslanika) na bosanski jezik. Od brojnih prijevoda, adaptacija i vlastitih varijacija ovog tematsko-poetskoga žanra navest ćemo primjer prijevoda *Mevluda* Saliha Gaševića.

Nikšićanin Salih Gašević završio je osnovnu školu i ruždiju u Nikšiću.¹¹ Njegovo najpoznatije djelo jeste prijevodna adaptacija *Mevluda*,

¹⁰ S tim u vezi vrijedi zapaziti i činjenicu da je npr. Safvet-beg Bašagić u prijevodima divanske književnosti na bosanski jezik redovno težio izvorni tekst približiti duhu narodne književnosti, što je u nekim kasnijim interpretacijama predstavljeno kao svojevrsni hendikep, zaboravljajući pri tome činjenicu da Bašagić u tom trenutku nije imao neke velike mogućnosti s obzirom na izgrađenost poetskog izraza na bosanskom jeziku, pa se i on sam ustremio k provjerenim i zasigurno snažnim dotadašnjim poetskim dosezima. Da se Bašagić okrenuo pokušaju vjernijeg prevođenja, sigurno bi upao u zamku doslovnog prepjevanja, što bi bio veći promašaj.

¹¹ U Nikšiću su 1868–69. školske godine radile tri muslimanske škole sa 180 učenika (63 djevojčice i 117 dječaka), kao i naredne 1869–70. godine. Već 1870–71. godine smanjuje se broj muslimanske djece zbog stradanja okolnih sela i pada na ukupno 106 učenika (51 djevojčica i 55 dječaka). Nakon širenja administrativnih granica kadiluka Nikšić, broj muslimanskih škola u Nikšiću povećava se 1871–72. školske godine na 250 učenika (30 djevojčica i 220 dječaka) u ukupno pet osnovnih muslimanskih škola. Godine 1872–73.

spjeva o Poslanikovu rođenju, nastala za vrijeme službovanja i boravka u Kolašinu 1878. ili 1879. godine pod naslovom *Mevlud a' lānī' alā lisān-i Bosnevī*, što u prijevodu znači *Jasni i uzvišeni Mevlud na bosanskom jeziku* (Agović 2014), iako se kasnije navodi (u Predgovoru izdanja 1976) da je spjev nastao oko 1873. – što je sasvim moguće, ali da je objavljen nekoliko godina kasnije. Ovdje treba napomenuti da je Alija Nametak (1943) prilikom sastavljanja predgovora i latinične transliteracije ovog *Mevluda* izvršio određene jezičke korekcije i intervencije, tako da ova verzija mevluda nije pogodna za adekvatna jezička istraživanja (Džogović 2002). Gašević je ustvari prevođio *Mevlud* Sulejmana Čelebije, koji je nastao još 1312. godine na turskom jeziku, ali je pri prevođenju unosio i novih dijelova, dok je neke, pak, dijelove izostavljao. O nastanku ovog prijevoda Gašević u predgovoru piše:

„ (...)

Kad se nađoh u Kolašinu kajmekam,¹²
znadem đe sam puno nakis¹³na ćelam.¹⁴

Moliše me kolašinski prviši:
nami mevlud daj bosanski napiši.

postojale su četiri muslimanske škole u kadiluku Nikšić sa 250 učenika (200 dječaka i 50 djevojčica), a dodatna nastava održavala se u tri džamije u Nikšiću, dok su se počele otvarati škole u dvije crkve za hrišćansku djecu. Nikšić je u to vrijeme imao 954 kuće i 115 dućana. Godine 1874–75. u Nikšiću broj crkava raste na pet, dok je broj džamija i mesdžida četiri, a dućana 139. Ukupno je šest muslimanskih osnovnih škola sa 266 učenika (205 dječaka i 61 djevojčica). Up. *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1283. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1284. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1285. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1286. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1287. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1288. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1290. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1291. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1293. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1294. po H.; *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Sarajevo, 1295. po H.

¹² kajmekam – sreski načelnik.

¹³ nakis – krnjav, nepotpun.

¹⁴ kelam – govor, riječ.

Sad bijaše tarih¹⁵ kad me moliše,
dan deseti od redžeba bijaše.

‘Mi smo žudni znati mevlud šta kaže,
našem svecu mi smo ašik odviše!

Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah Jedan, hak Pejgamber – svi znamo.

Što j’ u Kur’an na sve iman imamo,
bošnjački nam gradi mevlud molimo...!’

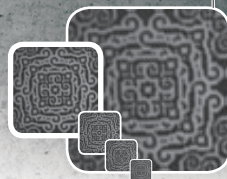
(...)

Muhadžir sam, vatan bio moj Nikšić,
Ime mi je Hafiz Salih Gašević.”¹⁶

Dakle, prijevod i adaptacija djela nastaju prema molbi uglednih muslimana Bošnjaka iz Kolašina. Što se tiče jezika prijevoda, on zaslu-
žuje posebnu pažnju i istraživanje jer ima dosta odlika narodnoga
govora, te je, unatoč brojnim redakcijama i izdanjima do današ-
njih dana, sačuvao izvorni duh i narodni jezik toga kraja. Ukoliko
se baci makar površan pogled na jezik Gaševićeva *Mevluda*, uočit
će se izuzetan osjećaj za ritmiku u prijevodu stihova. Prijevod je u
velikoj mjeri prilagođen narodnom duhu i jeziku. Metrički je vrlo
ujednačen, s jednostavnom rimom a po ugledu na izvornik *aa bb cc*
dd. Inače, spomenuta rima često se uzimala u orijentalnoj poetskoj

¹⁵ tarih – datum, godina.

¹⁶ Navedeni citat iz *Mevluda* preuzet je iz knjige *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka* urednika Džafera Obradovića (2000: 139), te se u nastavku citiranja teksta iz mevluda uzima navedeni izvor. U vezi s Gaševićevom verzijom mevluda, u propratnom tekstu Dž. Obradović (2000: 137) apostrofiraju problem nepostojanja prvog izdanja kao i nepostojanje podataka o tome gdje je sačuvano, te napominje: „Gaševićev prepjev Čelebijina mevluda – koji je za historiju bosanskog književnog jezika od znatne važnosti – trpio je brojne redakcije, gotovo pri svakom novom objavljivanju. U nastojanju da ponudimo i stručnjacima, i široj čitalačkoj publici vjerodostojniji tekst Gaševićeva mevluda, donosimo verziju drugog arebičkog izdanja iz 1311. godine po Hidžri (1897/98.), kako ga je – za potrebe ovog zbornika – pročitala dr. Emina Memija.”

tradiciji onda kada se željela određena tema popularizirati u širim krugovima. To je tradicija koju je djelimično preuzeo u svojim alhamijado prijevodnim tekstovima o poslanicima i Muhamed Rušdi. Od orijentalizama su sačuvani samo oni koji su se dobro uklapali u ritmiku prijevoda, odnosno prepjeva i adaptacije *Mevluda*. Npr.

„Majka sveca Muhammeda, Amina,
Ona sadef rodi zrno bisera.

Kad je Amina sa njim bila hamila,
Alameta mlogo jeste vidjela.

Otac sveca Muhammeda, Abdullah,
a odabro milosnika hak Allah.”

Rečenice su vrlo jednostavne i logične. U tekstu *Mevluda* međusobno su isprepleteni dijalozi, opisi, pa čak i monolozi. Npr.

„A kad dođe vakat da se porodim,
ono dobro što će doći da vidim.

Bješe žeđa meni došla do duše,
jedan bardak šerbeta mi dadoše.

Studenije od snijega i bjelje,
slade bješe od šećera i ljepše.

I to šerbe što dadoše kad popih,
čitava se ja u nuru utopih.

Utopih se ja u nuru svakako,
a za sebe ja ne znadjah nikako.

Prifati me jedna tica bijela,
opet dođe meni snaga cijela.

(...)

Na svijetu progovori stvar svaka,
devletliji svašto reče: Merhaba!

Merhaba ti, care veliki, merhaba,
merhaba ti, znanja mejdan, merhaba!

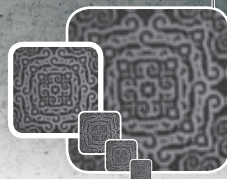
Merhaba, ej, svako moli od tebe,
merhaba, ej, Božja milost na tebe!

Merhaba, ej, živu život, merhaba,
merhaba, ej, muki lastu, merhaba...”

Tekst *Mevluda* toliko je popularan da se i danas recitira i pjeva posebnom melodijom, a sama tematika na pozitivan način pjeva i o ulozi žene u društvu tako da je popularan i među ženama. Neke neobične konstrukcije s kombinacijom slavenskih riječi i odomaćenih orijentalizama izazivaju samo početnu zbunjenost zbog rime, ritma i rasporeda u rečenicama, odnosno stihovima, ali kasnije postaju mjesta koja se najlakše zapamte, ponajviše zbog ritmike. Malo je koje djelo u narodnoj bošnjačkoj književnosti i kulturi bilo toliko popularno kao što je to ovaj *Mevlud*. O tome svjedoči činjenica da gotovo nema bošnjačkomuslimanskog sela koje nije čulo izvođenje teksta *Mevluda*, a sama činjenica da je njegov mevlud najpopularniji za javno izvođenje, i pored još nekoliko vrlo uspješnih verzija mevluda, dodatno govori o ljepoti jezika Gaševićeva prijevoda i prepjeva ovoga djela. Navedeno djelo nerijetko se danas čita i u originalnoj grafiji, a ima status simboličke religijske pučke kulture, tako da malo ko i razmišlja o tom djelu kao produktu prijevodne alhamijado literature u kontekstu prosvjetiteljsko-preporodnog perioda njegova nastanka.

Kad je riječ o nekim konkretnijim jezičkim crtama ovoga spjeva, A. Džogović (2002: 66–89), komparirajući očito izvorniji predložak¹⁷ s

¹⁷ Nažalost, Džogović ne navodi konkretnije koje izdanje spomenika uzima za analizu.

izdanjem koje je priredio Alija Nametak (1943), obrazlaže pedesetak tipičnih jezičkih i stilskih crta, od kojih možemo izdvojiti fonetsko-fonološke, morfološke, tvorbene, sintaksičke i leksičke osobitosti te neke fonostilističke probleme. Iz ovoga rada može se vidjeti da Džogović jezički izraz *Mevluda* prije svega razmatra prema dvama odnosima: onome kako je djelo prilagodio A. Nametak u izdanju iz 1943. te prema dijalekatskoj bazi na kojoj je djelo nastalo. Iz njegova rada može se zaključiti da je Nametak jezički izraz spjeva u značajnoj mjeri prilagođavao stanovništvu Bosne i Hercegovine – što je Džogoviću, na osnovu stavova iznesenih u članku, nedopustivo,¹⁸ te posebno ističe kako u najvećoj mjeri jezik *Mevluda* oslikava dijalekatsku bazu iz koje potječe sam Gašević. U kratkim crtama o jeziku i stilu Gaševićeva *Mevluda* piše i Dž. Latić (2000: 78):

„Gaševićev mevlud napisan je na sandžačkom narječju bosanskog jezika; ima mnogo turcizama i arabizama, možda više nego u ostalim narječjima našeg jezika, poznatog po fleksibilnosti na svim razinama; ima nešto ekavizama, premda je ijekavski izgovor u njemu dominantan; ima posebnu strukturu stiha, strukturu koja je nastala na obrascu razgovornog jezika...”

U procjenama jezičkog izraza ovakve vrste spomenika mora se biti oprezan, posebno stoga što su predstandardni spomenici mahom bili izloženi svojevrsnoj poetizaciji koja je imala veze s književno-jezičkom upotrebom i tradicijom, odnosno postojećom literarnom tradicijom, na što još upozorava i I. Kemura (1969), te stoga što je pitanje jezičke izvornosti ovoga djela upitno, tim prije što se u opservacijama o njegovu jeziku često prepliću različite verzije koje nerijetko pokrivaju svojevrsna prilagođavanja dijelekatskog izraza naddijalekatskim crtama i što je ono ipak nedovoljno filološki istraženo. Činjenica koja je nesporna u vezi s jezičkim izrazom ovoga

¹⁸ „Vršeći ove izmjene, Nametak je odstupio od lingvističkih principa, pa se njegov izmijenjeni tekst *Mevluda* ne može uzimati za analizu jezičkih osobina Gaševićevog originala...” (Džogović 2002: 67).

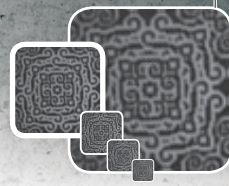
spomenika jeste ta da je djelo u odnosu na interlinearne prijevode alhamijado spomenika značajno bliže narodnom jeziku i da je ta činjenica nesumnjivo bitna zbog toga što se konceptijski gledajući jezička matrica ne bi mogla mijenjati da djelo po svojoj izvornoj strukturi, stilu i metričko-versifikacijskoj osnovi nije blisko narodnom jezičkom izrazu.

Treba napomenuti da su razna djela nastala kao rezultat prevođenja s orijentalnih jezika, ali nijedno djelo nije dostiglo slavu u narodu kao Gaševićev *Mevlud*. Gotovo svi *ilmihali* (*vjerske početnice*) pisani arabicom na bosanskom jeziku u 19. st. oslanjali su se na literaturu na orijentalnim jezicima, počevši od ilmihala Abdulvehaba Ilhamije s početka XIX st. (Kemura 1975), ili i još stariji, kakav je Bergivi. Zato je jezik nekih od tih djela pod vidnim utjecajem nekog od orijentalnih jezika. Čak je i jezik Humina ilmihala *Sehletul-vusūl* bio pod sličnim utjecajima, a ono što u prvi plan izbija u ovome djelu jeste njegova preopterećenost orijentalnom leksikom, koja je očito imala cilj u isticanje svojevrstne književne tradicije i leksičkog manirizma.

3.2. Interlinearni prijevodi

3.2.1. *Kaside-i burda* Halila Hrla Stočanina

Pjesmu *Kaside-i burde* spjevao je Šerefudin Ebu Abdullah ibn Seid Busiri, koji je umro 1294. godine, a na bosanski jezik ovu poemu preveo je 1868. godine Halil Hrle, sin Alijin, iz Stoca (Dobrača 1976: 9). Ova poema, kako zbog svog sadržinskog formata, tako i zbog specifične upotrebe jezika i stila, pruža dragocjene podatke o stepenu razvoja samoga bosanskog jezika u kontekstu specifične književno-jezičke prakse predstandardnog doba te problema u vezi s prosvjetiteljskim radom na planu prevođenja nekih značajnijih djela orijentalne književnosti. Jezik Halila Hrla Stočanina u prijevodu *Kaside-i burde* (Pjesme o časnom ogrtaču) s arapskog na bosanski jezik stvara dojam izuzetne „prijevodne” arhaičnosti, s dosta konstrukcija koje su zapravo kalkovi iz arapskog ili osmanskog jezika. Ono što treba

posebno istaći u vezi sa sintaksičkom i stilskom strukturom prijevoda navedene kaside, a koja se može potkrasti pri tumačenju jezičkih ili širih filoloških aspekata, jeste činjenica da je prevodilac nastojao što vjernije i u skladu sa zakonitostima orijentalne metričko-versifikacijske osnove izvorne verzije poeme dati besprijekoran prijevod,¹⁹ čime se na izvjestan način i ograđuje od određenih nedostataka koji se mogu pripisati samom prevodiocu zbog prilagođavanja prijevoda strukturi stiha koji kao uzorak daje odmah na početku djela, a koji u devetnaestercu glasi: *Fā'ilātun Fā'ilātun Fā'ilātun Fā'ilātun Fā'ilun:*

Fā'ilātun				Fā'ilātun				Fā'ilātun				Fā'ilātun				Fā'ilun		
Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lā	tun	Fā	'i	lun
Na	nje	gov	al	i	na	as	ha	be	do	no	ssit'	na	mi	va	lja	va	vi	jek
i	na	o	ne	ko	ji	su	im	u	i	sa	li	do	no	sit'	va	lja	na	mi
Ka	ko	nam	je	na	sr	dah	cu	ko	no	ze	rra	u	su	nah	cu	mal	ka	bi
mi	smo	in	san	bis	mo	nis	jan	nis	mo	piš	man	vet'	ve	li	mo	da	smo	mi
Mi	mo	li	mo	Bo	ga	na	šeg	i	ta	ko	ti	sve	ca	na	šeg	Mu	sta	fe
i	ta	ko	ti	Ar	ša	Ćur	sa	po	klo	ni	nam	gri ¹	he	na	še	Ti	na	mi
Ja	ime	nom	Bo	ga	mo	ga	po	či	ma ²	te	u	bur	de	o	ve	bi	na	mi
i	na	še	ga	Mu	ha	mme	da	ko	ji	no	je	naj	ha	ir	ni	ke	re	mi
Ja	je	zi	kom	bo	sne	vi	jem	nek'	im	je ³	u	las	no	u	čit'	ve	se	lo
ko	ji	u	či	da	mi	re	če	đu	ši	mi	sto	da	u	fa	tim	ni	a	mi
Je l'	ti	do	ššo	na	ha	to	ru	naš	Mu	ha	med	go	lem	sa	hib	se	le	mi
krv	i	su	ze	po	mi	ša	ne	oč	ni	jem	te	ku	ze	ni	cam	bi	de	mi
Iz	Me	kke	Al'	puh	nu	vi	tar	pr	ve	na	šeg	na	svi	to	vim'	po	fa	la
cr	ne	no	ćći	a	li	si	nu	od	Me	di	ne	br	da	o	nog	i	de	mi

(Hrle 2008: 35–36)²⁰

Kada se struktura Hrlinih prevedenih stihova posmatra iz vizure navedenih formulaističnih versifikacijskih obrazaca, postaje jasno da je sam jezički izraz morao pretrpjeti izrazita oneobičavanja

¹⁹ U sličnom je statusu i *Makbuli-arif*, bosansko-turski poetski rječnik, u kojem je autor ispoštovao orijentalnu metriku zadanu formom djela.

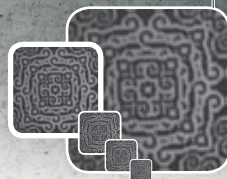
²⁰ Tabela je predstavljena tako da ilustrira uklapanje stihova u metričke obrasce te primjeri ne reprezentiraju doslovno preuzimanje transliteracije iz izvora.

nesvojstvena narodnom izrazu, pri čemu treba imati u vidu i to da sam prevodilac nije imao domaćeg pjesničkog uzora za realizaciju navedene koncepcije prevođenja. Zbog toga je jezik *Kasīde-i burde* sintaksički, leksički i stilistički nesvojstven i larpurlartistički postavljen, da je mogućnost razumijevanja za prosječnog čitaoca na bosanskom jeziku još i tada bila izuzetna niska. Ali, isto tako, treba imati u vidu da je prevodilac imao mnogo posla i truda u prilagođavanju bosanskog prijevoda u odnosu na formalne obrasce pojavljivanja izvornog teksta. Možda je vrijednost djela u tome što je (donekle) uspio bosanski jezik prilagoditi zahtjevima orijentalne poetske forme.

Inače, neke od jezičkih crta ovoga djela, općenito posmatrajući, pokazuju neke opće jezičke predstandardne zakonomjernosti: tekst se značajno oslanja na dijalekatsku bazu prevodioca, ali se isto tako i razvija prema određenim zakonomjernostima predstandardnih idioma unutar kojih se pojavljuje svojevrsna književnojezička koine alhamijado literature, koja se razvija kao specifičan interdijalekt nastao u kombinaciji različitih dijalektalnih i književnojezičkih formi. Konkretnije govoreći, u prvi plan iskače nešto frekventnija ikavska zamjena jata u tzv. slobodnoj poziciji (dite, zapovidi, grih, lipo, misec...), koja je očito u vezi s ikavskom tradicijom bosanske alhamijado literature, ali se čuva i nemali broj primjera s ijekavsko/jekavskom (vavijek, svijet, lijepa, riječi; ljepota, izbjeljiva...) i znatno rjeđe ekavskom zamjenom (zenica, lettelo, prepanuli). Pored mješovite upotrebe refleksa jata, što predstavlja izrazitu jezičku crtu ovog djela,²¹ prijevod *Kasīde-i burde* pokazuje još neke jezičke crte svojstvene književnojezičkoj koine, koje su nekada zasnovane na dijalektalnim presijecanjima zapadnog i južnog štokavskog tipa, a nekada na nekim konkretnijim i užim dijalektalnim razlikama, mada se pojavljuje i jedan broj jezičkih osobina nastalih pod utjecajem književnojezičke forme i idiolekatske baze: nešto frekventnija upotreba štakavizama spram šćakavizama (ište, ištem, pušći); dosljedno čuvanje ili dodavanje glasa h (sunahce, srдахce, truhle, mehko, hlepiše, hoćenje...); sekvenca vB prelazi ili u

²¹ Treba napomenuti da je miješanje refleksa jata u alhamijado literaturi gotovo pa konstantno, tako da ova pojava ne predstavlja izuzetak već pravilo.

va ili u (vavijek, u); jekavsko jotovanje dentala (šedoče, šedoci, đe); uproščavanje skupine -st (milos’); sonantna geminacija u glagolu „pasti” (panuli); regresivna asimilacija vokala (išo, pošo, imo); kolebanja u progresivnom jotovanju prezenta glagola „ići” (iđem / ide); leksička zamjena r sa l (millis, millišljiv²²); kolebanja u rotacizmu glagola „moći” (more / može); upotreba geminacije u nekim leksičkim primjerima (proššo, iššo, doššo, vlassi, nikko); kolebanja u negaciji glagola „imati” (nejma, nejmade / nema); upotreba habituala (kad bi reci...); pokazna zamjenica ovi; infinitiv uz modalni glagol (ne može nositi) itd. Ukratko kazano, jezički izraz prijevoda *Kasīde-i burde* pokazuje uglavnom one jezičke crte koje su se na izvjestan način bile „ustabilile” kao nestabilne i nekonzistentne osobine predstandardnih idioma alhamijado književnojezičkog izraza, pošto se te karakteristike značajno pojavljuju, svakako u zavisnosti od obima, u ogromnom broju djela alhamijado predstandardne provenijencije.

3.2.2. Stovrin prijevod *Đulistana*

Salih Trako (1976: 373) među prvima je skrenuo pažnju naučne javnosti u vezi s prijevodom *Đulistana* na bosanski jezik, došavši do zaključka da je prevodilac i prepisivač ovog djela Junus Remzi Stovro, koji interlinearno na trima jezicima, perzijskom, osmanskoturskom i bosanskom, uvrštava tekst Sadijeva *Đulistana*. Stovro je, naime, prema navedenoj interlinearnoj koncepciji djelo sastavio tako da je u prvom redu pisao na bosanskom, u drugom je pisao na turskom prema Tayyarovu prijevodu, a u trećem redu uvrstio je izvorni tekst *Đulistana* na perzijskom. Jezik prijevoda na bosanski karakterizira sintaksa koja je slična sintaksi osmanskog jezika, što zapravo navodi na zaključak da se Stovro u svom prijevodu *Đulistana* dosta oslanjao i na sam raniji prijevod ovog djela s perzijskog na osmanski. Iako se u određenim primjerima oslanjao na govorni jezik, ipak, zbog samog koncepta djela koje je dato na trima jezicima uporedo, osjeća se i

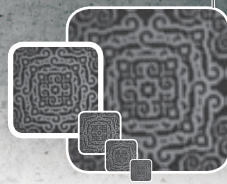
²² Ovakve vrste upotrebe ove lekseme nalazimo i u *Sehletul-vusulu* Omera Hume (2010), što implicira svojevrsni manirizam.

snažan utjecaj „kalkova” prilikom prevođenja s orijentalnih jezika, kako je to već primijetio i sam Trako (1976: 373), ustanovivši i sljedeće odlike jezičkog izraza ovog prijevoda:

„Zapaža se i to da prevodilac nije posjedovao visoku kulturu vlastitog jezika. Njegov jezik je narodni govor, neknjiževni, s kraja prošlog stoljeća, u kome, pored velikog broja turcizama, ima i znatan broj provincijalizama sarajevskog govora. Leksika mu je prilično siromašna, značenja riječi ponegdje nisu sasvim iznijansirana i tačna, pa usljed toga nije ni mogao da pruži na svakom mjestu potpuno adekvatan prijevod. Osim toga, prevodilac se strogo držao reda riječi originala i prijevoda na turski, pa je stoga i poredak riječi u rečenicama Stovrina prijevoda često nepravilan. Stovro je, također, bio pod utjecajem načina izražavanja i stvaranja pojmova na perzijskom i turskom, pa je ponegdje i on u svom jeziku stvarao neuobičajene riječi i pojmove.”

Uzmu li se u obzir navedene konstatacije, dolazi se do zaključka da je Stovro, kako je to već ranije primijećeno u vezi s interlinearanim prijevodima u alhamijado tekstovima, nastojao što doslovnije prevesti svoje djelo s osmanskog na bosanski jezik, ne mareći pri tome da li je značenjska prohodnost i njegova stilsko i strukturna forma adekvatna „prirodi” jezika na koji se prevodi. U tom smislu, ako se uporede prijevodi *Đulistana* i *Kasīde-i burde*, može se doći do opće konstatacije da oba djela nisu sa stanovišta stilsko-sadržajnog i sa stanovišta mogućnosti adekvatnog razumijevanja dorasla namjerama prevodioca. Možda je važnija razlika u tome što je *Kasīde-i burde* poetsko djelo čiji se prijevod prilagođavao potrebama versifikacijsko-metričke formule, dok u *Đulistanu*, po svemu sudeći, to nije slučaj. Prema interlinearnoj koncepciji prijevoda, stječe se dojam da je Stovro ovo djelo prevodio kako bi omogućio adekvatnije i doslovnije razumijevanje drugih dvaju jezika uvrštenih u kompletnom djelu – pa bi takav pristup možda na izvjestan način mogao opravdati ovakav Stovrin prevodilački postupak. Dodatni razlog koji potvrđuje navedenu konstataciju možda se može potkrijepiti činjenicom da se u rukopisu u kojem se navodi

prijevod *Đulistana* daju neke osnovne naznake u vezi s gramatikom perzijskog jezika. Moguće je da je Stovro svoj prijevod svjesno približavao gramatici jezika koji je bolje poznao i iz čisto praktičnih, pedagoško-didaktičkih namjera. Usporedno prevođenje često je u djelima kontrastivnog prevođenja u procesu učenja i ovladavanja nekim jezikom. Budući da je Stovro bio učitelj, te da je nastojao približiti gramatiku i duh perzijskog jezika posredstvom već provjerenih prijevoda tog djela na osmanski jezik, u maniru tadašnje struke unutar krugova u kojima je živio, prilikom analize jezika njegovih prijevoda nije nužno biti isuviše strog u pogledu stilskog izraza prevedenog teksta. Njegovo djelo naprosto nije pisano s namjerom da se omogući stilski izbrušen prijevod, već da se, prije svega, učenici podučavaju jezicima na kojima je isti tekst djela dat interlinearno na trima jezicima. Takav je slučaj s različitim prijevodima koji se interlinearno daju vrlo često u prvoj polovini i sredinom 19. st. u Osmanskom carstvu, a u nekim krajevima i u kasnijem periodu. Namjera takvih djela, dakle, primarno je pedagoške naravi i na taj način ih treba analizirati s aspekta jezičkog izraza. Uostalom, sama koncepcija usporednog navođenja triju jezika za jedno djelo, kao i činjenica da se original stavlja u posljednjem redu, nedvosmisleno upućuju na takvu motiviranost Stovrina i sličnih prijevoda u alhamijado literaturi. Kao ilustracija navode se sljedeći primjeri Stovrina prijevoda iz Sadijeva *Đulistana*, kako ga transliterira Trako:

„Nikako od promjenjiva zemana ne bijah plako i obraz od okretanja neba ne bijaše se smutilo; samo jedan vakat noga gola bijaše ostala i snage obući obuću ne držah. U džamiju Kufe uđoh žalostan bivši. Jednog vidjeh ne imadijaše noge. Šukur Božijem dž. š. nimetu na mjesto donesoh i bezobučstvu sabur učinih. Kit a: Pečena tica na očima sita čojka manja je (od lista prase) na sofri. A onog čojka (koji) blago i imanje nejma, pečena repa je ukebabljena ptica.” (1976: 376).

„Jedan čojk osječene ruke i noge jednu hiljadonogu bubu ubi. Jedan evlija pokraj njega prođe i reče: Subhanallah, su sto nogu ima, kad njezin edžel stiže, od jednog bez noge i ruke ne bi kader pobjeći.” (1976: 379).

3.2.3. Bosanski turski učitelj Ibrahima Berbića

Slična Stovrinu prijevodu jeste i situacija s dvojezičnim uporednim tekstovima na bosanskom i na turskom jeziku u djelu *Bosanski turski učitelj* Ibrahima Berbića,²³ budući da se i tu radi o gramatičkom priručniku dvaju jezika. U ovom gramatičkom dvojezičnom priručniku primjećuje se da je jezik u dijelovima koji se odnose na vježbe više nego što je to uobičajeno pod utjecajem sintakse turskog jezika. Očito je riječ o nastojanju prevodioca da što doslovnije prevede tekst na drugi jezik kako bi se adekvatno pokazala leksička i donekle gramatička ekvivalencija. Međutim, težnja ka leksičkoj ekvivalenciji išla je nauštrb gramatičke, napose u domenu sintakse, zbog čega se dešava da se turska sintaksa uporno preslikava na bosansku, kako to slikovito ilustrira jedan primjer iz *Bosanskog turskog učitelja* (1893):²⁴

[...(*Vezba*) 49

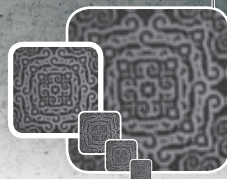
(...) Pošto etimologiju i sintaksu svršiš preče nauke: logika, retorika (značajno jasno i čudoizgovorlo) nauku religiju (numiku) fiziku, hemiju, geometriju, zemljopis, račun gebr branouku, obću istoriu i prirodopis, kozmografiju, filozofiju, zvezdarstvo, pjevanje, važne nauke su. (Rođeni jezici: arapski, starogrčki i latinski je. Njihov korin surjanski jezik je (persijski, turski, francuski, nemački, engleski, talijanski i još ostali jezici stupovi su, stoga jedan rođeni jezik koji točno uznađne, ostale jezike lasno i vrlo utuveno postigne... 87b].

[...(*Ta'lim*) 49

(...) Mu'teber olan 'ilimler sarf u nahvi bitirdikden sonra (mantık, me'ânî, beyân, bedî', fıkıh, hikmet, kimyâ, hendese, coğrafyâ, hisâb, cebr ve mukâbele târih-i 'umûmî, târih-i tabî'î hey'et-i felsefe, nücûm, mûsikî) ilimleridir. Mâderzâd lisânlar 'Arebî, Yunânî, Lâtince dir ki bunların aslı Sür-yânî lisânıdır. Fârisî, Türkî, Fransızca, Almaniyaca, İngilizce, İtalyanca ve sâ'ire fer'âlar bu cihette mâderzâd olan lisânilerin birini lâyıkla bilen öbürlerini kolay ve gâyet metîn öğrenür... 87a].

²³ O gramatičkoj terminologiji ovoga djela pisale su Mevlida Karadža-Garić i Hanka Vajzović (1985).

²⁴ Primjer je preuzet s arabičkog predloška.

Na osnovu predstavljenog, može se reći kako ovakva vrsta spomenika pokazuje dosta odstupanja od „prosječne” jezičke upotrebe, posebno one koja se mogla aktualizirati u tom trenutku. Treba, isto tako, imati u vidu i činjenicu da stepen razvoja sintaksičke strukture bosanskog jezika u drugoj polovini 19. st. nije bio na zavidnom nivou, a napose u domenu složene rečenice, koja je, čini se, sa sintaksičkog stajališta najneposrednije pogođena navedenom problematikom jer se radilo o adekvatnom prevodilačkom postupku – što se može ustanoviti manje-više površnim pregledom spomenika iz tog perioda²⁵ – iz čega se može izvesti zaključak da se sam Ibrahim Berbić, ali i drugi autori koji su tretirani u ovom radu, nije imao ugledati u nekom domaćeg autoriteta.²⁶ Otuda se i javila potreba da se oponaša sintaksa jezika s kojega se prevodi. Pored sintakse, kod Berbića se nerijetko javlja naučna terminologija koja je svoje mjesto u naučnom terminološkom instrumentariju na bosanskom jeziku tek počela pronalaziti. Osim pedagoške motiviranosti za nastanak sličnih djela, važna je bila i usmjerenost samog djela na određenu vrstu čitalačke publike, prije svega učenika određene vrste škola u tadašnjem obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini, što je u konačnici uvjetovalo specifičan jezički izraz prijevoda.

Uvjetno govoreći, zbog svega navedenog proizlazi da je Gašević „najuspjelije” prevodio upravo iz tog razloga što je svoje djelo na neki način usmjeravao ka bogatoj usmenopoetskoj narodnoj jezičkoj tradiciji, dok su sljedbenici manira doslovnog interlinearnog prijevoda iz pedagoških razloga bili okrenuti sintaksi i stilskom izrazu jezika izvornika.

²⁵ Up. npr. alhamijado prozni tekstovi (ilmihali, prijevodi drugih tekstova), usmenopoetski tekstovi (npr. epski diskurs vrlo je siromašan u strukturi složenih rečenica), krajišnička pisma, franjevačka književnost.

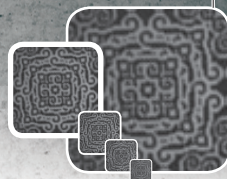
²⁶ Čak se može reći da su i neki mlađi autori, npr. iz prve polovine 20. st. u sintaksičkoj strukturi složene rečenice znatno siromašniji od onih koji će se pojaviti kasnije, uključujući tu i neke književne autoritete s prostora Bosne i Hercegovine – ali je to posebna problematika.

Ukoliko se, inače, pogledaju interlinearni prijevodi različitih klasičnih djela u svjetskoj literaturi, uočava se dosta neobičnih odstupanja u strukturi jezika na koji se prevodi, ponajviše zbog nastojanja da se istovremeno ponudi izvorni tekst i tekst prijevoda koji će biti leksički, a često i sintaksički, što bliži tekstu izvorniku. No, jasno je da takvi tekstovi nisu pisani za potrebe šire, već više za potrebe uže stručne javnosti, tako da se odstupanja i neobične konstrukcije u prijevodu opet modificiraju na način da se ostane što dosljednijim tekstu izvorniku.

4. Umjesto zaključka

U zavisnosti od namjene tekstova, odnosno od toga za koga se ti tekstovi pišu, alhamijado prijevodna literatura stilski je vrlo neujednačena. Tako, popularni prijevodi u periodu i u funkciji tzv. kulturološko-tranzicijskog narodnog preporoda druge polovine 19. st. imaju vrlo jednostavan jezik koji je blizak narodnom govoru. Pri tome se orijentalizmi koriste najčešće u funkciji posebne autorske stilizacije i ritmizacije teksta. Takvi prijevodi pisani za narod i danas su popularni, iako s promjenom pisma najčešće više i nisu „alhamijado tekstovi”, već tekstovi pisani i latinicom i ćirilicom. O tome svjedoči prijevod *Mevluda* Salih Gaševića Nikšićanina i njemu slična djela skraja 19. i početka 20. st. S druge strane, interlinearni prijevodi ostaju zanimljiv fenomen za filološka istraživanja, odnosno fenomen zanimljiv za istraživanje historije filološke misli, osobito u oblasti prevođenja u Bosni i Hercegovini u 19. st. Međutim, pri tome treba posebno naglasiti važnu činjenicu: jezik interlinearnih prijevoda sam po sebi, zbog svoje funkcije, sintaksički je oneobičen, tako da jedan broj istraživača alhamijado pismenosti nastoji pisati o „arhaičnom jeziku tekstova”, pokušavajući čak tumačiti kako su neka djela nastala u kasnijem periodu, zbog te tzv. „jezičke” arhaičnosti, prema njima, nastala najvjerojatnije u prethodnim stoljećima, a neki čak određene tekstove smještaju i na sami kraj 15. st. No, samo letimična sintaksička uporedba jezika izvornika i jezika prijevoda zapravo

ukazuje na to da se samo radi o nekoj vrsti jezičke interferencije, i to u periodu prije utemeljenja teorije prevođenja. Pri tome, arhaičnost nije „zbog protoka vremena” nego prije svega zbog jezičke interferencije, ali i koncepcije i namjene samih djela koja su prevođena. U tom smislu, što je jezik prijevoda bio bliži usmenoj jezičkoj tradiciji, to je njegova sadržajna, stilska i gramatička prohodnost bila veća, odnosno, što je tekst bio pisan za uže čitateljstvo, odnosno što je bio opterećen doslovnijim prevođenjem ili uklapanjem u određene metričke obrasce, to je sadržajna, stilska i gramatička prohodnost kroz tekst bila manja. Zato se analizi ovakve vrste tekstova treba pristupati s posebnom vrstom znanstvenog opreza i poštenja, bez unaprijed izrečenih kvalifikacija.

ON LINGUISTIC FEATURES OF TRANSLATIONAL ALJAMIADO LITERATURE IN THE CONTEXT OF REVIVAL ENLIGHTENMENT IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Resume: This paper points out to the most typical linguistic-stylistic characteristics of translational Aljamiado literature as a product of people's revival enlightenment which began spreading in the first half of the 19th century in Bosnia under the influence of social changes and political reforms in the Ottoman Empire. The aim of this paper is to show that the translational literature made unique impact on linguistic, cultural, religious and national identification, especially with Bosniak Muslims, and to show how the most important monuments of this character did not equally impact the aforementioned aspects of social life. Also, this paper shows how one type of the translational literature, from a linguistic point of view, found its roots in folk idioms, where the purpose of such works is of crucial importance for just one linguistic profiling and development of linguistic expressing in general, while the other one found its support in texts that were meant to selected circles of educated experts who

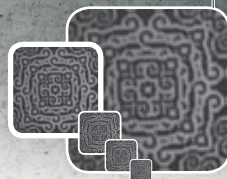
showed interest in the phenomenon of interlinear translation and editing of various works and textbook literature in the period of the Tanzimât until the first decades of the 20th century. It is particularly important to stress the fact: the language of interlinear translations by itself, because of their function, is syntactically uncommon, and conclusions on archaicity of such texts and their hypothetical creation in earlier centuries are not sustainable in the bulk of such works.

Key words: Aljamiado literature, The Bosnian language, translation, Prophet's birthday celebration, interlinear translations, Salih Gašević, Junus Remzi Stovro, Halil Hrle, Ibrahim Berbić.

Bibliografija

Izvori

- Berbić, Ibrahim Edhem (1311 h./ 1893) *Boşnakça Türkçe Muallimi – Bosanski turski učitelj*, Istanbul
- Obradović, Džafer /urednik/ (2000): *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo
- Kaside-i Burda* (2008) prijevod sa turskog: Halil ibn Ali Hrle, Stočnin; transliteracija: Osman Lavić, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
- Trako, Salih (1976): „Prvi prijevod Šejh Sadijina *Đulistana* na srpskohrvatski”, *Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga XXII–XXIII*, Orijentalni institut, Sarajevo

Literatura

- Agović, Bajro (2014): „Hfz. Salih Gašević od nikšićkog finansijskog upravitelja do kolašinskog kajmekama”, *Avlija*, br. 9, Rožaje
- Dobrača, Kasim (1976): „Podaci o rukopisu Kasidei Burdei Bosnevi”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, Sarajevo
- Džogović, Alija (2002): „Neke jezičke osobine Mevluda hafiza Saliha Gaševića”, *Almanah*, br. 21–22, Podgorica
- Filan, Kerima (2014): *Sarajevo u Bašeskijino doba*, Connenctum, Sarajevo
- Humo, Omer (2010): *Sehletul-vusul*; Munir Drkić, Alen Kalajdžija, „Grafija i leksika *Sehletul-vusula*”, Muzej Hercegovine, Mostar
- Karadža-Garić, Mevlida i Vajzović, Hanka (1985): „O gramatičkoj terminologiji u djelu ‘Bosanski turski učitelj’ Ibrahima Berbića”, *Književni jezik*, br. 14/1, Institut za jezik, Sarajevo
- Kemura, Ibrahim (1969): „Hafiz Salih Gašević u svjetlu literarnog djela jednog crnogorskog pisca”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, XXXII/1969, br. 3–4, Sarajevo
- Kemura, Ibrahim (1975): „Ilmihal Abdul Vehab Ilhamije na ‘bosanskom’ jeziku”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXXVIII/1–2, Sarajevo
- Kuna, Herta (1991): „Neke osobine jezika časopisa turskog perioda u Bosni i Hercegovini (druga polovina XIX stoljeća)”, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag dr. Anton Kovač, Muenchen
- Latić, Džemaludin (2000): „Jezik i stil Gaševićeva mevluda”, *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo
- Nakičević, Omer (1996): „Hafiz Sejjid Zenunović i njegov prijevod Kur’ana”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XVII–XVI–II, Sarajevo
- Nametak, Abdurahman (1981): *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo
- Nametak, Alija (1943), *Gaševićev Mevlud* (Predgovor), VI izdanje, HAK (Knjižara H. Ahmed Kujundžić), Sarajevo

KNJIŽEVNI JEZIK 25/1-2

- Nametak, Fehim (1976): „Epska pjesma na turskom jeziku o prilika-
ma u Bosni”, *Prilozi za orijentalnu filologiju, knjiga XXII-XXIII*,
Orientalni institut, Sarajevo
- Solak, Edina (2014): *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850.
do 1914. godine. Sociolingvistički pristup*, Edicija Posebna izdanja,
knjiga 20, Institut za jezik, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2004): *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do
1914. godine*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
- Vajzović, H. (2005): „Alhamijado književnost”, *Jezik u Bosni i Her-
cegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i
orijentalne studije u Oslu.